ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ MARCO DARMON της 29ης Μαΐου 1991 *

Κύριε Πρόεδρε,
Κύριοι δικαστές,

1. Τα προδικαστικά ερωτήματα στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-87/90, C-88/90 και C-89/90 που υπέβαλε το Raad van Beroep te 's-Hertogenbosch ωθούν το Δικαστήριό σας να προσδιορίσει ακριβέστερα τους τρόπους εφαρμογής εκ μέρους του εθνικού δικαστή του κοινοτικού δικαίου, υποχρεωνοντάς σας παράλληλα να ασχοληθείτε με τις δυσχέρειες που ανακύπτουν από τη δικαστηριακή εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ εργαζομένων ανδρών και γυναικών.

2. Οι τρεις δίκες που εκκρεμούν ενώπιον του a quo δικαστή αφορούν τις έννομες συνέπειες, από τις 23 Δεκεμβρίου 1984, ημερομηνία ενάρξεως ισχύος της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 1978, περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως [1], των διατάξεων του Algemene Ouderdomswet (γενικού νόμου περί ασφαλίσεως γήρατος, στο εξής: AOW), όπως ίσχυαν πριν από τη μεταρρύθμιση που επήλθε με το νόμο της 28ης Μαρτίου 1985 και το βασιλικό διάταγμα της 26ης Απριλίου 1985.

3. Η σχετική νομοθεσία δεν είναι άγνωστη στο Δικαστήριό σας [2]. Με την απόφασή σας της 23ης Σεπτεμβρίου 1982 στην υπόθεση Koks [3] αναγνωρίσατε ότι βάσει του AOW

«χορηγείται σύνταξη γήρατος, καταρχήν, στους ασφαλισμένους που συνεπλήρωσαν την ηλικία των 65 ετών. Ως ασφαλισμένοι λογίζονται κυρίως όσοι κατοικούν στις Κάτω Χώρες, αλλά όχι όσοι, κατοικούντες στις Κάτω Χώρες, συνδέονται με σύμβαση εργασίας και είναι ασφαλισμένοι εκ του λόγου αυτού δυνάμει ξένων νομοθετικών διατάξεων. Δεν λογίζονται επίσης ασφαλισμένες οι έγγαμες γυναίκες που κατοικούν στις Κάτω Χώρες και των οποίων ο σύζυγος δεν είναι ασφαλισμένος δυνάμει των διατάξεων της Ολλανδικής νομοθεσίας. Κατά κανόνα, οι έγγαμες γυναίκες δεν λαμβάνουν δική τους σύνταξη γήρατος. Η σύνταξη όμως ενός εγγάμου ανδρός είναι μεγαλύτερη από τη σύνταξη ενός αγάμου. Προβλέπεται ομοίως μείωση της συντάξεως κατά 1 % για κάθε πλήρες ημερολογιακό έτος, κατά το οποίο ο δικαιούχος έγγαμος άνδρας ηλικίας από 15 έως 65 ετών δεν ήταν ασφαλισμένος. Η ιδία μείωση εφαρμόζεται και για τη σύζυγο του δικαιούχου, για κάθε ημερολογιακό έτος κατά το οποίο, μεταξύ των ιδίων ως άνω ηλικιών, δεν ήταν ασφαλισμένη» [4].

4. Με τις προτάσεις που ανέπτυξα στην υπόθεση Achterberg-te Riele κ.λπ. [5], διαπίστωσα ότι, για τον υπολογισμό των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων της συζύγου έγγαμου άνδρα, ο

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

1 — ΕΕ ειδ. έκδ. 05/003, σ. 160.

2 — Βλ. π.χ. απόφαση της 20ής Απριλίου 1988 στην υπόθεση 151/87, Bakker (Συλλογή 1988, σ. 2009)· απόφαση της 2ας Μαΐου 1990 στην υπόθεση C-293/88, Winter-Lutzins (Συλλογή 1990, σ. I-1623).

3 — Υπόθεση 275/81, Συλλογή 1982, σ. 3013.

4 — Σκέψη 5.

5 — Απόφαση της 27ης Ιουνίου 1989 στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις 48/88, 106/88 και 107/88 (Συλλογή 1989, σ. 1963)· προτάσεις (Συλλογή 1989, σ. 1977, σημείο 2).

οποίος δεν ήταν ασφαλισμένος, ιδίως λόγω διαμονής του σε άλλο κράτος για επαγγελματικούς λόγους, οι περίοδοι μη ασφαλίσεώς του αφαιρούνταν, ενώ, αντίθετα, η διαμονή στην αλλοδαπή για επαγγελματικούς λόγους έγγαμης γυναίκας δεν είχε επιπτώσεις επί των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων του συζύγου της, εφόσον ο τελευταίος, εργαζόμενος ή κάτοικος Κάτω Χωρών, ήταν ασφαλισμένος αυτοτελώς κατά τις διατάξεις του AOW. Ασφαλώς, το βασιλικό διάταγμα της 26ης Απριλίου 1985, όπως είχα υπογραμμίσει[6], κατάργησε, από 1ης Απριλίου 1985, την περίπτωση αποκλεισμού της έγγαμης γυναίκας από το σύστημα του AOW λόγω της μη ασφαλίσεως του συζύγου της, πλην όμως, το άρθρο 24, παράγραφος 1, του νόμου της 28ης Μαρτίου 1985 προβλέπει ότι οι νέες διατάξεις δεν εφαρμόζονται ως προς το δικαίωμα επί της συντάξεως γήρατος για τις προ της 1ης Απριλίου 1985 περιόδους.

5. Στην υπόθεση Achterberg-te Riele παρείλκε η απόφανση επί του συμβιβαστού προς την οδηγία 79/7 της νομοθετικής ρυθμίσεως του AOW, όπως ίσχυε πριν από την 1η Απριλίου 1985, στο βαθμό που οι προσφεύγουσες στις εκκρεμούσες ενώπιον των a quo δικαστών διαφορές δεν ενέπιπταν ratione personae στο πεδίο εφαρμογής των κοινοτικών διατάξεων. Πράγματι, ταυτόμενο με τις προτάσεις μου, το Δικαστήριο έκρινε ότι η οδηγία 79/7

«δεν εφαρμόζεται επί προσώπων που δεν είχαν ποτέ μετάσχει στην αγορά εργασίας ή που έπαυσαν να μετέχουν, χωρίς αιτία γι' αυτό να αποτελεί η επέλευση ενός από τους κινδύνους που αναφέρονται στην οδηγία»[7].

6. Πάντως, η άποψη αυτή, η οποία συνάγεται άλλωστε και από το ίδιο το κείμενο της οδηγίας[8], δημιουργεί ορισμένες δυσχέρειες όταν πρόκειται για νομοθεσία, όπως ο AOW, βάσει της οποίας χορηγούνται παροχές σε ασφαλισμένους που ενδέχεται να μην αποτελούσαν ποτέ μέρος του ενεργού πληθυσμού.

7. Υπό την έννοια αυτή, η Van Wetten-Van Uden, προσφεύγουσα στην υπόθεση C-88/90, με εξαίρεση ορισμένες εβδομάδες κατά τη διάρκεια του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, ουδέποτε άσκησε επαγγελματική δραστηριότητα. Από την 1η Μαρτίου έως την 1η Αυγούστου 1959 και από την 1η Αυγούστου 1961 έως την 1η Οκτωβρίου 1965, ο σύζυγός της εργάστηκε στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας και ως εκ τούτου δεν ήταν ασφαλισμένος κατά τις αντίστοιχες περιόδους στα πλαίσια του AOW. Η ενδιαφερομένη, η οποία χήρευσε και συμπλήρωσε το εξηκοστό πέμπτο έτος της ηλικίας της, εισέπραττε από την 1η Νοεμβρίου 1988 σύνταξη γήρατος, μειωμένη κατά 8 %, ενόψη του ότι επί 4 έτη ο σύζυγός της δεν ήταν ασφαλισμένος.

8. Ομοίως, στην υπόθεση C-89/90, προφανώς η Heiderijk, μετά τον γάμο της στις 19 Ιανουαρίου 1949, δεν εμφανίζεται πλέον στην αγορά εργασίας. Από την 1η Οκτωβρίου 1965 έως την 1η Απριλίου 1969 και από την 1η Φεβρουαρίου 1981 έως την 1η Απριλίου 1982, ο σύζυγός της ασκούσε επαγγελματική δραστηριότητα στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, εξακολουθώντας να κατοικεί στις Κάτω Χώρες. Η προσαύξηση της συντάξεως που άρχισε να του καταβάλλεται ως επίδομα συζύγου από την 1η Δεκεμβρίου 1987 μειώθηκε κατά ποσοστό 2 % ανά έτος μη ασφαλίσεως στα πλαίσια του AOW για τις αντίστοιχες περιόδους.

9. Αντίθετα, στην υπόθεση C-87/90 τα πραγματικά περιστατικά διαφέρουν. Η Verholen, η οποία εργαζόταν από την 1η Ιουνίου 1974

6 — Συλλογή 1989, σ. 1977, σημείο 3.

7 — Σκέψη 11.

8 — Βλ. τις συνδυασμένες διατάξεις των άρθρων 2 και 3 της κοινοτικής οδηγίας.

στον Δήμο του Roosendaal Nispen, συνταξιοδοτήθηκε πρόωρα την 1η Ιουλίου 1984, έχοντας συμπληρώσει το εξηκοστό πρώτο έτος της ηλικίας της. Από την 1η Απριλίου 1988, ελάμβανε σύνταξη γήρατος δυνάμει του AOW. Πάντως, η σύνταξη γήρατος που ελάμβανε, μειώθηκε κατά 16 % λόγω των 8 ετών (από την 1η Οκτωβρίου 1976 έως το 1985) κατά τη διάρκεια των οποίων ο σύζυγός της ασκούσε επαγγελματική δραστηριότητα στο Βέλγιο και συνεπώς δεν ήταν ασφαλισμένος δυνάμει του AOW.

10. Το μόνο προδικαστικό ερώτημα που υποβλήθηκε στα πλαίσια της υποθέσεως C-87/90 άπτεται του συμβιβαστού προς την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως νομοθετικής ρυθμίσεως, όπως ο AOW. Το ζήτημα αυτό προτίθεμαι να εξετάσω in fine. Τα υποβληθέντα στο πλαίσιο των υποθέσεων C-88/90 και C-89/90 ερωτήματα απαιτούν τον προσδιορισμό καταρχάς των τρόπων με τους οποίους ο εθνικός δικαστής λαμβάνει υπόψη του το κοινοτικό δίκαιο.

I — Επί της υποθέσεως C-88/90

11. Το πρώτο ερώτημα της υποθέσεως C-88/90 αναφέρεται στην εξουσία του εθνικού δικαστή να εκτιμά *αυτεπαγγέλτως* το ασυμβίβαστο εσωτερικής διατάξεως προς οδηγία, η προθεσμία μεταφοράς της οποίας στο εσωτερικό δίκαιο έχει λήξει, σε περίπτωση που οι διάδικοι της κυρίας δίκης δεν επικαλούνται την εν λόγω οδηγία.

12. Καταπλήσσει το γεγονός ότι μέχρι σήμερα παρόμοιο ζήτημα με τόση σημασία δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο διαφοράς αχθείσας ενώπιον του Δικαστηρίου σας.

13. Ασφαλώς, με την απόφαση της 16ης Ιανουαρίου 1974 στην υπόθεση Rheinmühlen [9], το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 177 της Συνθήκης ΕΟΚ

« παρέχει στα εθνικά δικαστήρια τη δυνατότητα, ενδεχομένως δε τους επιβάλλει την υποχρέωση, να υποβάλλουν προδικαστικό ερώτημα εφόσον διαπιστώνεται *είτε αυτεπαγγέλτως* είτε κατόπιν αιτήματος των διαδίκων ότι η ουσία της διαφοράς άπτεται ζητήματος εμπίπτοντος στο πρώτο εδάφιό του » [10].

Πάντως, στην υπόθεση εκείνη επρόκειτο απλώς για τη δυνατότητα του εθνικού δικαστή να υποβάλει στο Δικαστήριό σας προδικαστικό ερώτημα. Εντούτοις, πρέπει να διαπιστωθεί ότι το Δικαστήριο έχει κάνει ήδη ρητώς δεκτό το δικαίωμα του εθνικού δικαστηρίου να εξετάσει *αυτεπαγγέλτως* το ζήτημα της υπάρξεως κοινοτικής διατάξεως προκειμένου να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα δυνάμει του άρθρου 177. Λαμβάνοντας υπόψη την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, βάσει της οποίας το Δικαστήριο είναι αρμόδιο

« να αποφαίνεται προδικαστικώς επί της ερμηνείας των εκδιδομένων από τα όργανα της Κοινότητας πράξεων, ανεξαρτήτως του γεγονότος ότι οι εν λόγω πράξεις έχουν ή όχι άμεσο αποτέλεσμα » [11],

θεωρώ ως δεδομένο ότι ο εθνικός δικαστής έχει τη δυνατότητα να εξετάσει αυτεπαγγέλτως το ζήτημα της υπάρξεως κοινοτικής διατάξεως, συμπεριλαμβανομένης εκείνης που δεν έχει άμεσο αποτέλεσμα, προκειμένου να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα.

14. Το γεγονός όμως ότι ο εθνικός δικαστής έχει τη δυνατότητα να εξετάσει αυτεπαγ-

9 — Υπόθεση 166/73, Rec. 1974, σ. 33.

10 — Σκέψη 3, η υπογράμμιση δική μας.

11 — Απόφαση της 20ής Μαΐου 1976 στην υπόθεση 111/75, Mazzalai (Rec. 1976, σ. 657, σκέψη 7).

γέλτως το ζήτημα της υπάρξεως κοινοτικής διατάξεως δεν σημαίνει, απλώς και μόνο, όσον αφορά τις έννομες συνέπειές του, ότι έχει τη δυνατότητα να θέσει σε εφαρμογή τον μηχανισμό δικαστικής συνεργασίας του άρθρου 177 της Συνθήκης ΕΟΚ. Πράγματι, η επίκλησή του μπορεί επίσης να οδηγήσει τον εθνικό δικαστή με δική του πρωτοβουλία στη μη εφαρμογή του εθνικού νόμου ο οποίος αντίκειται προς την κοινοτική διάταξη, εφόσον η τελευταία έχει άμεσο αποτέλεσμα. Η σχετική εξουσία συνάγεται από το στοιχείο της αμεσότητας που το Δικαστήριό σας αναγνώρισε ιδίως με την απόφαση στην υπόθεση Simmenthal [12], ως προς την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου. Πράγματι, με την απόφαση εκείνη το Δικαστήριο τόνισε ότι η απευθείας εφαρμογή

« αφορά (...) κάθε δικαστή, ο οποίος, επιληφθείς αρμοδίως μιας υποθέσεως, έχει ως καθήκον, ως όργανο ενός κράτους μέλους, να προστατεύει τα δικαιώματα που απονέμει στους ιδιώτες το κοινοτικό δίκαιο » [13],

και ότι η πρακτική αποτελεσματικότητα του άρθρου 177

« θα μειωνόταν αν ο δικαστής δεν μπορούσε να προβεί αμέσως στην εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου σύμφωνα με την απόφαση του Δικαστηρίου ή με τη νομολογία του » [14],

για να καταλήξει στην απόφανση ότι

« ο εθνικός δικαστής, στον οποίο έχει ανατεθεί, στο πλαίσιο της αρμοδιότητάς του, να εφαρμόσει τις διατάξεις του κοινοτικού δικαίου έχει την υποχρέωση να εξασφαλίζει την πλήρη αποτελεσματικότητα των κανόνων αυτών, αφήνοντας εν ανάγκη *κυριαρχικά* ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη διάταξη της εθνικής νομοθεσίας » [15].

15. Πάντως, το παρόν προδικαστικό ερώτημα δεν διακρίνει ανάλογα με το αν η κοινοτική διάταξη έχει ή όχι άμεσο αποτέλεσμα. Μολονότι το Δικαστήριο έχει ήδη αναγνωρίσει το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 4 της οδηγίας 79/7 [16] που προφανώς πρέπει να ισχύσει και στην προκειμένη περίπτωση, νομίζω ότι είναι χρήσιμο να τονιστεί ότι ο εθνικός δικαστής πρέπει να έχει τη δυνατότητα να εξετάζει αυτεπαγγέλτως το ζήτημα της υπάρξεως κοινοτικής διατάξεως, *έστω και αν η διάταξη αυτή δεν έχει άμεσο αποτέλεσμα.* Όπως προανέφερα, το Δικαστήριο αναγνώρισε ήδη σιωπηρώς ότι υφίσταται παρόμοια εξουσία για τους σκοπούς της προσφυγής στο Δικαστήριό σας με την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος. Η δυνατότητα όμως αυτή μπορεί να οδηγήσει τον εθνικό δικαστή στο να ερμηνεύσει το εσωτερικό δίκαιο, « κατά το μέτρο του δυνατού » [17], υπό το φως του κειμένου και του σκοπού της οδηγίας, σύμφωνα με την υποχρέωση που απορρέει από τη νομολογία του Δικαστηρίου, νομολογία αποκαλούμενη « της σύμφωνης ερμηνείας » [18], και τούτο ανεξάρτητα του αν η προθεσμία μεταφοράς της οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο έχει λήξει ή όχι [19].

16. Όπως υπογράμμισα ήδη αναπτύσσοντας τις προτάσεις μου στα πλαίσια των υποθέσεων Dekker και Hertz [20], επιβάλλεται η διάκριση, η οποία υφέρπει σε κάθε νομολογιακό προηγούμενο του Δικαστηρίου, μεταξύ, αφενός μεν, της *δυνατότητας επικλήσεως* κοινοτικής διατάξεως, ενδεχομένως στερουμένης αμέσου αποτελέσματος, για τους σκοπούς της ορθής ερμηνείας του εθνικού δικαίου ή της προσφυγής ενώπιον του Δικαστηρίου με την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος, αφετέρου δε, της *απευθείας εφαρμογής* διατάξεως του κοινοτικού δικαίου, ελλείψει οποιασδήποτε εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως ή ενόψει ασυμ-

12 — Απόφαση της 9ης Μαρτίου 1978, 106/77 (Rec. 1978, σ. 629).

13 — Σκέψη 16.

14 — Σκέψη 20.

15 — Σκέψη 24, η υπογράμμιση δική μας.

16 — Απόφαση της 4ης Δεκεμβρίου 1986 στην υπόθεση 71/85, FNV (Συλλογή 1986, σ. 3855, σκέψη 21).

17 — Απόφαση της 13ης Νοεμβρίου 1990 στην υπόθεση C-106/89, Marleasing (Συλλογή 1990, σ. I-4135).

18 — Αποφάσεις της 10ης Απριλίου 1984 στην υπόθεση 14/83, Von Colson και Kamann (Συλλογή 1984, σ. 1891), και στην υπόθεση 79/83, Harz (Συλλογή 1984, σ. 1921)· απόφαση της 4ης Φεβρουαρίου 1988 στην υπόθεση 157/86, Murphy (Συλλογή 1988, σ. 673).

19 — Απόφαση της 8ης Οκτωβρίου 1987 στην υπόθεση 80/86, Kolpinghuis Nijmegen (Συλλογή 1987, σ. 3969, σκέψη 15).

20 — Αποφάσεις της 8ης Νοεμβρίου 1990 στις υποθέσεις C-177/88 (Συλλογή 1990, σ. I-3941), και C-179/88 (Συλλογή 1990, σ. I-3979)· προτάσεις, σημεία 7 έως 15.

βιβάστων κανόνων του εθνικού δικαίου, εφαρμογής η οποία προϋποθέτει κατ' ανάγκη ότι η σχετική διάταξη αναγνωρίστηκε ως έχουσα άμεσο αποτέλεσμα.

17. Κατά τα λοιπά, εκτός των περιπτώσεων της επικλήσεως του άρθρου 177 ή της αποκαλουμένης υποχρεώσεως « της σύμφωνης ερμηνείας », υφίστανται και άλλες περιπτώσεις κατά τις οποίες ο εθνικός δικαστής μπορεί να οδηγηθεί να εξετάσει αυτεπαγγέλτως το συμβιβαστό εθνικής διατάξεως προς διάταξη του κοινοτικού δικαίου που στερείται αμέσου αποτελέσματος. Αυτό μπορεί να συμβεί ουσιαστικά σε περίπτωση αγωγής αποζημιώσεως κατά του κράτους μέλους λόγω παραβάσεως των κοινοτικών υποχρεώσεών του, αγωγής που ασκεί ιδιώτης ενώπιον εθνικού δικαστηρίου. Ασφαλώς, τα ένδικα αυτά μέσα υπόκεινται, στην παρούσα φάση εξελίξεως του κοινοτικού δικαίου, στο δίκαιο κάθε κράτους μέλους [21]. Πάντως, στην περίπτωση των εθνικών δικαίων που προβλέπουν ευθύνη του δημοσίου, μπορεί να είναι λυσιτελές για τον εθνικό δικαστή να αναγνωρίσει το ασυμβίβαστο του εσωτερικού δικαίου προς κοινοτικό κανόνα, έστω και στερούμενο αμέσου αποτελέσματος, προκειμένου να θεμελιώσει *υπαιτιότητα* της εθνικής διοικήσεως συνεπαγομένη ευθύνη του δημοσίου.

18. Οι διευκρινίσεις αυτές δεν συνιστούν περιττή φλυαρία. Σε περίπτωση που το ολλανδικό δίκαιο δεν μεταφέρει ορθά την οδηγία 79/7, δεν είναι προφανές, αν ληφθεί υπόψη η νομολογία του Δικαστηρίου στην υπόθεση Marshall [22], ότι η Van Wetten-Van Uden έχει τη δυνατότητα να επικαλεστεί το άρθρο 4 της οδηγίας αυτής έναντι του Sociale Verzekeringsbank. Ο εθνικός δικαστής μπορεί, ασφαλώς, αν εκτιμά, ενόψει της νομολογίας του Δικαστηρίου στην υπόθεση Foster [23], ότι το εν λόγω ταμείο δεν είναι οργανισμός του Δημοσίου, να εξετάσει αυτεπαγγέλτως το ζήτημα υπάρξεως της οδηγίας 79/7, όχι για να αρνηθεί την εφαρμογή του εθνικού νόμου, αλλά απλώς και μόνο για να αποπειραθεί « κατά το μέτρο του δυνατού » [24], να τον ερμηνεύσει σύμφωνα προς τις επιταγές του κοινοτικού κειμένου.

19. Απομένει να προσδιοριστεί αν ο εθνικός δικαστής έχει *καθήκον* να εξετάσει αυτεπαγγέλτως το ζήτημα της υπάρξεως κοινοτικού κανόνα για τους σκοπούς που προανέφερα. Νομίζω ότι επιβάλλεται καταφατική απάντηση. Η υπεροχή του κοινοτικού δικαίου δεν μπορεί να αποτελέσει ζήτημα επαφιέμενο στην εκτίμηση των εθνικών δικαστηρίων ενόψει του σοβαρού κινδύνου που διατρέχει η *ομοιόμορφη* εφαρμογή του εν λόγω δικαίου. Το καθήκον αυτό επιβάλλεται στον δικαστή τόσο έναντι των κοινοτικών κανόνων με άμεσο αποτέλεσμα όσο και εκείνων που στερούνται παρομοίου αποτελέσματος.

20. Για τους πρώτους, ο εθνικός δικαστής έχει καθήκον, εκπληρώνοντας την αποστολή του, « να προστατεύει τα δικαιώματα που απονέμει στους ιδιώτες το κοινοτικό δίκαιο » [25]. Εξάλλου, οι σκέψεις του Δικαστηρίου σας επ' ευκαιρία της αποφάσεως στην υπόθεση Salgoil αποδεικνύουν πόσο υπεροχή και άμεσο αποτέλεσμα αποτελούν « δυαδική σχέση » [26], αλλ' επίσης και πόσο οι δύο αυτές αρχές προϋποθέτουν κατ' ανάγκη την αναγνώριση της απόλυτης αμεσότητας όσον αφορά την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου. Στα πλαίσια της υποθέσεως αυτής το Δικαστήριο έκρινε ότι οι διατάξεις του κοινοτικού δικαίου

« υποχρεώνουν τις αρχές και, ιδίως, τις αρμόδιες δικαστικές αρχές των κρατών μελών να διασφαλίζουν τα συμφέροντα των ιδιωτών που θίγονται από το ενδεχόμενο της αγνοήσεως των εν λόγω διατάξεων, παρέχοντάς τους

21 — Απόφαση της 22ας Ιανουαρίου 1976 στην υπόθεση 60/75, Russo (Rec. 1976, σ. 45)· βλέπε συναφώς την εκκρεμή ενώπιον του Δικαστηρίου υπόθεση C-6/90, Francovitch.

22 — Απόφαση της 26ης Φεβρουαρίου 1986, 152/84 (Συλλογή 1986, σ. 723).

23 — Απόφαση της 12ης Ιουλίου 1990, C-188/89 (Συλλογή 1990, σ. I-3313).

24 — Σκέψη 8 στην προαναφερθείσα υπόθεση C-106/89.

25 — Σκέψη 16 της προαναφερθείσας αποφάσεως 106/77· βλέπε επίσης απόφαση της 19ης Δεκεμβρίου 1968 στην υπόθεση 13/68, Salgoil (Rec. 1968, σ. 661, συγκεκριμένα σ. 675).

26 — Kovar, R.: « L' invocabilité du droit communautaire devant les juridictions nationales » [Η δυνατότητα επικλήσεως του κοινοτικού δικαίου ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων] στο *L' avocat et l' Europe des 12 et des 21* [Ο δικηγόρος και η Ευρώπη των 12 και των 21], Actes du XII congrès de l' association française des centres de formation professionnelle du barreau, 1988, σ. 187.

απευθείας και άμεση προστασία των συμφερόντων τους » [27].

Οι σκέψεις που διατύπωσε το Δικαστήριο επ' ευκαιρία της υποθέσεως Simmenthal είναι επίσης σαφέστατες επί του σημείου αυτού. Ο εθνικός δικαστής « έχει *καθήκον* (...) να προστατεύει τα δικαιώματα που απονέμει στους ιδιώτες το κοινοτικό δίκαιο » [28]· Έχει « την *υποχρέωση* να εξασφαλίζει την πλήρη αποτελεσματικότητα των κανόνων αυτών » [29].

21. Όσον αφορά τους δεύτερους κανόνες, το ερώτημα δεν έγκειται στο αν ο δικαστής προστατεύει τα δικαιώματα των ιδιωτών κατά το μέτρο που ο κοινοτικός κανόνας δεν έχει άμεσο αποτέλεσμα. Πάντως, υπενθυμίζω ότι, όταν ο εθνικός δικαστής βρίσκεται αντιμέτωπος με οδηγία στερούμενη παρομοίου αποτελέσματος, η νομολογία του Δικαστηρίου σας *τον υποχρεώνει* να ερμηνεύσει το εθνικό δίκαιό του, κατά το μέτρο του δυνατού, υπό το φως του κειμένου και του σκοπού της οδηγίας. Ο κανόνας αυτός συνάγεται τόσο από το άρθρο 189 όσο και από το άρθρο 5 της Συνθήκης. Σύμφωνα με όσα αναγνώρισε το Δικαστήριο στην υπόθεση Marleasing,

« η υποχρέωση των κρατών μελών, η οποία απορρέει από οδηγία, να επιτύχουν το αποτέλεσμα που αυτή επιδιώκει, καθώς και το καθήκον που έχουν δυνάμει του άρθρου 5 της Συνθήκης να λαμβάνουν κάθε γενικό ή ειδικό μέτρο κατάλληλο να εξασφαλίσει την εκπλήρωση της υποχρεώσεως αυτής επιβάλλονται σε όλες τις αρχές των κρατών μελών, συμπεριλαμβανομένων των δικαστηρίων, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους » [30].

Και στην περίπτωση αυτή, η σχετική υποχρέωση συνάγεται από την υπεροχή του κοινοτικού δικαίου, η οποία προϋποθέτει ότι οι κανόνες του εν λόγω δικαίου εφαρμόζονται ομοιομόρφως και αμέσως σε όλο το έδαφος της Κοινότητας. Καίτοι στο σημείο αυτό απαντάται, ελλείψει αμέσου αποτελέσματος, το παραδοσιακότερο σχήμα του διεθνούς δικαίου, γεγονός πάντως παραμένει ότι ο εθνικός δικαστής, ως δημόσια αρχή, οφείλει να διασφαλίζει, στο πλαίσιο της αρμοδιότητάς του, την τήρηση του κοινού δικαίου.

22. Προς την κατεύθυνση αυτή προτείνω στο Δικαστήριό σας να απαντήσει στο πρώτο ερώτημα επί της υποθέσεως C-88/90.

23. Το δεύτερο ερώτημα της υποθέσεως άπτεται της περιπτώσεως κατά την οποία ο διάδικος της κυρίας δίκης δεν εμπίπτει στο ratione personae πεδίο εφαρμογής μιας οδηγίας, μολονότι το σύστημα κοινωνικής ασφαλίσεως που αποτελεί αντικείμενο της διαφοράς εμπίπτει σ' αυτήν. Ο a quo δικαστής διερωτάται κατά πόσο έχει τη δυνατότητα στη συγκεκριμένη περίπτωση να εκτιμήσει το συμβιβαστό ενός κανόνα εθνικού δικαίου προς την εν λόγω οδηγία.

24. Στην περίπτωση αυτή διακρίνω την ίδια προβληματική που διέπει την υπόθεση Achterberg-te Riele κ.λπ. [31]. Όπως αναγνώρισε ο a quo δικαστής, η Van Wetten-Van Uden δεν εμπίπτει στην έννοια του ενεργού πληθυσμού κατά το άρθρο 2 της οδηγίας 79/7· πάντως, τα νομικά συστήματα που παρέχουν προστασία κατά του κινδύνου γήρατος αναφέρονται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο α, της οδηγίας αυτής. Με την απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση Achterberg-te Riele κ.λπ., όπως προανέφερα, το Δικαστήριο έκρινε ότι

« από τον συνδυασμό των άρθρων 2 και 3 της οδηγίας προκύπτει ότι αυτή δεν αφορά παρά μόνο τα πρόσωπα τα οποία εργάζονται κατά

27 — Προαναφερθείσα υπόθεση 13/68, σ. 675.

28 — Σκέψη 16 στην προαναφερθείσα υπόθεση 106/77, η υπογράμμιση δική μας.

29 — Σκέψη 24, η υπογράμμιση δική μας.

30 — Σκέψη 8 στην προαναφερθείσα υπόθεση C-106/89.

31 — Συνεκδικασθείσες υποθέσεις 48/88, 106/88 και 107/88 που προαναφέρθηκαν.

τον χρόνο που αποκτούν δικαίωμα για σύνταξη γήρατος ή των οποίων η δραστηριότητα είχε προηγουμένως διακοπεί από έναν από τους άλλους κινδύνους που απαριθμούνται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο α »[32].

25. Η οδηγία 79/7 απαιτεί την πλήρη και ολοκληρωμένη εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως *εντός των ορίων του πεδίου εφαρμογής της*. Εφόσον συγκεκριμένο πρόσωπο δεν εμπίπτει στο πεδίο αυτό, οι επίμαχοι κανόνες του εθνικού δικαίου δεν περιλαμβάνονται μεταξύ εκείνων για τους οποίους η οδηγία προέβλεψε την υποχρέωση τηρήσεως της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως. Ο Ολλανδός νομοθέτης δεν προσκρούει σε οποιαδήποτε απαγόρευση για να υπαγάγει στις ευεργετικές διατάξεις του νόμου ασφαλισμένους, μη εμπίπτοντες στην έννοια του ενεργού πληθυσμού, χορηγώντας τους παροχές κοινωνικής ασφαλίσεως· πάντως, πρέπει να αναγνωριστεί ότι για τις περιπτώσεις αυτές το κοινοτικό δίκαιο, στην παρούσα φάση εξελίξεώς του, δεν απαιτεί εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως. Όπως υπογραμμίσαμε ήδη με τις προτάσεις μας επ' ευκαιρία της υποθέσεως Achterberg-te Riele κ.λπ., μπορεί να φανεί παράδοξο ότι διάταξη του εθνικού δικαίου που προστατεύει κατά τον πιο αποτελεσματικό τρόπο το σύνολο των κατοίκων ενός κράτους μέλους από τον κίνδυνο του γήρατος δεν έχει αντίστοιχό του στην κοινοτική νομοθεσία όσον αφορά την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών. Ωστόσο, πρέπει να περιοριστούμε στη διαπίστωση ότι στο ζήτημα αυτό η ολλανδική νομοθεσία έχει προχωρήσει περισσότερο σε σχέση με το κοινοτικό δίκαιο, κατά το παρόν στάδιο εξελίξεώς του[33].

26. Εφόσον η επίδικη κατάσταση της διαφοράς στην κυρία δίκη δεν εμπίπτει στα όσα προβλέπει η οδηγία 79/7, ο εθνικός δικαστής δεν έχει προφανώς τη δυνατότητα να εκτιμήσει επ' ευκαιρία αυτής το συμβιβαστό του εσωτερικού δικαίου προς το εν λόγω κείμενο.

27. Το τρίτο ερώτημα είναι απλούστερο. Ο a quo δικαστής ερωτά αν το άρθρο 2 της οδηγίας που προαναφέρθηκε ορίζει το ratione personae πεδίο εφαρμογής της ή αν αναφέρεται, όπως το άρθρο 3, στην οριοθέτηση των συστημάτων κοινωνικής ασφαλίσεως για τα οποία γίνεται λόγως στην οδηγία.

28. Συναφώς, εκείνο μόνο που μπορώ να πράξω είναι να αναφερθώ στην απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση Achterberg-te Riele κ.λπ.:

« Το προσωπικό πεδίο εφαρμογής της οδηγίας »,

κρίνατε,

« καθορίζεται στο άρθρο 2, δυνάμει του οποίου η οδηγία εφαρμόζεται επί του ενεργού πληθυσμού, επί των προσώπων που αναζητούν εργασία, καθώς και επί των εργαζομένων των οποίων η δραστηριότητα έχει διακοπεί λόγω ενός από τους κινδύνους που απαριθμούνται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο α »[34].

29. Δύσκολα γίνεται αντιληπτό πώς το άρθρο 2 αναφέρεται και στον ορισμό των κατά την οδηγία συστημάτων κοινωνικής ασφαλίσεως, τη στιγμή κατά την οποία τούτο απορρέει ρητώς από το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο α.

32 — Σκέψη 10.

33 — Συλλογή 1989, σ. 1979, σημείο 15.

34 — Σκέψη 9 της αποφάσεως επί των συνεκδικασθεισών υποθέσεων 48/88, 106/88 και 107/88 που προαναφέρθηκαν.

ΙΙ — Επί της υποθέσεως C-89/90

30. Με το μόνο ερώτημα που υποβλήθηκε στα πλαίσια της υποθέσεως C-89/90 επιδιώκεται επίσης ο μετριασμός των μειονεκτημάτων που επισημάναμε στην αρχή των προτάσεών μας. Ο a quo δικαστής ερωτά το Δικαστήριό σας αν οι ιδιώτες έχουν τη δυνατότητα να επικαλούνται τις διατάξεις της οδηγίας 79/7 οσάκις υπόκεινται τις συνέπειες εθνικής διατάξεως εισάγουσας δυσμενή διάκριση και αφορώσας τις συζύγους τους, που δεν είναι διάδικοι στη δίκη.

31. Το σχετικό ερώτημα έλκει την καταγωγή του από τις ιδιομορφίες των πραγματικών περιστατικών της συγκεκριμένης περιπτώσεως. Η Heiderijk δεν είχε κατά τον χρόνο εκείνο συμπληρώσει το εξηκοστό πέμπτο έτος της ηλικίας της, σε αντίθεση με τον σύζυγό της. Συνεπώς, ο τελευταίος εισέπραξε για λογαριασμό του σύνταξη γήρατος, προσαυξημένη, ώστε να ληφθεί υπόψη η ύπαρξη συντηρουμένου προσώπου το οποίο δεν είχε συμπληρώσει το εξηκοστό πέμπτο έτος της ηλικίας του. Συγκεκριμένα, οι έγγαμες γυναίκες αποκτούσαν αυτοτελές δικαίωμα λήψεως συντάξεως μόνο από το εξηκοστό πέμπτο έτος της ηλικίας τους, το ποσό μάλιστα της συντάξεως καταβαλλόταν στον σύζυγο, εκτός από ορισμένες περιπτώσεις, ή σε περίπτωση θανάτου του τελευταίου[35]. Η προσαύξηση αυτή μειώθηκε, επειδή ελήφθησαν υπόψη ιδίως οι περίοδοι κατά τη διάρκεια των οποίων η Heiderijk δεν ήταν ασφαλισμένη δυνάμει του AOW λόγω του ότι ο σύζυγός της δεν ήταν ούτε ο ίδιος ασφαλισμένος. Μόνον ο Heiderijk παρέστη αυτοπροσώπως στη διαφορά της κυρίας δίκης. Το δικονομικό δίκαιο των Κάτω Χωρών, κατά τον a quo δικαστή, δεν παρέχει στη Heiderijk το δικαίωμα να παρέμβει στην εν λόγω δίκη.

32. Το ερώτημα είναι αρκετά λεπτό. Μέχρι σήμερα εκείνος που επικαλούνταν τη δυσμενή διάκριση ήταν αυτός που την υφίστατο[36]. Επιπλέον, το Δικαστήριο δεν έχει αποφανθεί μέχρι σήμερα επί του λεπτού ζητήματος *ποιος* μπορεί να επικαλείται το κοινοτικό δίκαιο ενώπιον του εθνικού δικαστή. Πράγματι, η δυσχέρεια αυτή επιλύθηκε για την ώρα σε αμιγώς εθνικό επίπεδο στον βαθμό που ο επιλαμβανόμενος της διαφοράς της κυρίας δίκης δικαστής εξετάζει, ενδεχομένως, την ενεργητική νομιμοποίηση και το έννομο συμφέρον του ενδιαφερομένου βάσει των εσωτερικών δικονομικών κανόνων. Αν ο ενδιαφερόμενος νομιμοποιείται να παρίσταται ενώπιον δικαστηρίου, έχει τη δυνατότητα, προς υπεράσπιση των δικαιωμάτων του, να επικαλείται την ύπαρξη κοινοτικού κανόνα από τον οποίον κρίνει ότι μπορεί να αντλήσει δικαιώματα. Σημαίνει τούτο ότι το εθνικό δίκαιο μπορεί αποκλειστικά να καθορίσει το ποιος μπορεί να επικαλείται το κοινοτικό δίκαιο; Νομίζω ότι τα πράγματα δεν έχουν έτσι. Ήδη η νομολογία του Δικαστηρίου σας έχει εμπλουτιστεί με δύο « επανορθωτικές » αποφάσεις.

33. Αφενός, η εθνική νομοθεσία δεν μπορεί να παρακωλύσει την αρχή της ένδικης προστασίας[37]. Αυτό συμβαίνει ιδίως στην περίπτωση κατά την οποία ο υφιστάμενος απαγορευόμενη από το κοινοτικό δίκαιο δυσμενή διάκριση δεν μπορεί, για λόγους που άπτονται αυστηρώς των εσωτερικών δικονομικών κανόνων, να επικαλεστεί τα δικαιώματά του ενώπιον δικαστηρίου.

34. Αφετέρου, η εφαρμογή των κανόνων αυτών δεν πρέπει να οδηγεί στο να καθιστά στην πράξη αδύνατη την άσκηση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η κοινοτική δικαιοταξία[38].

35 — Βλ. την έκθεση για την επ' ακροατηρίου συζήτηση στην υπόθεση Bakker (Συλλογή 1988, σ. 2010), καθώς και τα πραγματικά περιστατικά στην υπόθεση Koks (Συλλογή 1988, σ. 3015 και 3016)· φαίνεται, σύμφωνα με τα στοιχεία που παρέσχε η Ολλανδική Κυβέρνηση κατά την προφορική διαδικασία, ότι η σύνταξη καταβαλλόταν απευθείας στη σύζυγο σε περίπτωση κατά την οποία ο σύζυγος δεν δικαιούνταν ο ίδιος συντάξεως δυνάμει του AOW, αν ο γάμος συνήφθη μετά την εκκαθάριση της συντάξεως, τέλος δε αν η σύζυγος λογιζόταν ως αρχηγός οικογενείας, όπως συμβαίνει στην περίπτωση θανάτου του συζύγου της.

36 — Βλ., πάντως, την απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 1989 στην υπόθεση 109/88, Handels- og Kontorfunktionærernes forbund i Danmark (Συλλογή 1989, σ. 3199), όπου διάδικοι της κυρίας δίκης ήταν δύο συνδικαλιστικές οργανώσεις.

37 — Απόφαση της 15ης Μαΐου 1986 στην υπόθεση 222/84, Johnston (Συλλογή 1986, σ. 1651)· απόφαση της 15ης Οκτωβρίου 1987 στην υπόθεση 222//86, Heylens (Συλλογή 1987, σ. 4097).

38 — Απόφαση της 9ης Νοεμβρίου 1983 στην υπόθεση 199/82, San Giorgio (Συλλογή 1983, σ. 3595, σκέψη 12).

35. Πάντως, στην προκειμένη περίπτωση το ζήτημα του οποίου επελήφθη το Δικαστήριό σας δεν αφορά το αν η αδυναμία της Heiderijk, θύματος στην προκειμένη περίπτωση δυσμενούς διακρίσεως, να επικαλεστεί ενώπιον δικαστηρίου το ασυμβίβαστο της επίμαχης εθνικής νομοθεσίας αντίκειται ή όχι προς την προαναφερθείσα νομολογία. Πράγματι, όπως ανέφερα με τις προτάσεις μου επ' ευκαιρία της υποθέσεως Bakker, η ολλανδική νομοθεσία προέβλεπε τότε την καταβολή αποκλειστικά και μόνο στον σύζυγο συντάξεως η οποία αντιπροσώπευε όχι μόνο τα συνταξιοδοτικά δικαιώματα που είχε αποκτήσει ο ίδιος αλλά και εκείνα που δικαιούνταν για τη σύζυγό του[39]. Μόνο σε έκτακτες περιπτώσεις η έγγαμη γυναίκα ελάμβανε απευθείας τη σύνταξη γήρατος. Υπό την έννοια αυτή, όχι μόνο η περίοδος μη ασφαλίσεως του άρρενος εργαζομένου είχε άμεσες επιπτώσεις επί του ποσού των παροχών που του οφείλονταν για τη σύζυγό του, αλλ' επιπλέον ο εργαζόμενος ήταν και ο μόνος που είχε τη δυνατότητα να λαμβάνει τη σύνταξη για λογαριασμό της συζύγου του. Χωρίς να απαιτείται ο προσδιορισμός ποιος ήταν κατά νόμο ο δικαιούχος της συντάξεως, διαπιστώνεται ότι ο σύζυγος είναι εκείνος που τη λαμβάνει και έχει το δικαίωμα να προσφεύγει στη δικαιοσύνη, κατά το ολλανδικό δικονομικό δίκαιο, προκειμένου να προστατεύσει τα δικαιώματά του. Συνεπώς, προς υπεράσπιση των ιδίων αυτών δικαιωμάτων, θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να επικαλείται τις διατάξεις της οδηγίας 79/7 από την οποία θεωρεί ότι μπορεί να αντλήσει πλεονεκτήματα.

36. Πάντως, νομίζω ότι επιβάλλεται μια επιπλέον διευκρίνιση, ώστε η απάντηση που θα δώσετε στον εθνικό δικαστή, ο οποίος πρόκειται να εκδώσει την απόφασή του, να είναι λυσιτελής. Συγκεκριμένα, καίτοι ο Heiderijk μπορεί να επικαλεστεί την ύπαρξη της οδηγίας 79/7, γεγονός παραμένει ότι η πράξη αυτή — πρέπει να το υπενθυμίσω και πάλι; — δεν μπορεί να εφαρμοστεί επί ασφαλισμένων που δεν ανήκουν στον κατά το άρθρο 2 της οδηγίας ενεργό πληθυσμό. Συνεπώς, ο εθνικός δικαστής μπορεί να λάβει υπόψη του την ύπαρξη της οδηγίας μόνο υπό την προϋπόθεση ότι ο *δικαιούχος* της συγκεκριμένης συντάξεως, στα πλαίσια του ολλανδικού δικαίου, είναι ο Heiderijk — ο οποίος ασφαλώς εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας — και όχι η σύζυγός του, η οποία δεν εμπίπτει στα κατά το προαναφερθέν άρθρο 2 πρόσωπα. Αν συμβαίνει αυτό, τότε εναπόκειται στον εθνικό δικαστή να εκτιμήσει τον AOW έναντι του άρθρου 4, παράγραφος 1, της οδηγίας, το οποίο απαγορεύει οποιαδήποτε διάκριση, άμεση ή έμμεση, βασιζόμενη στο φύλο, ιδίως όσον αφορά « τον υπολογισμό των παροχών, συμπεριλαμβανομένων των προσαυξήσεων λόγω συζύγου και προστατευομένου προσώπου ».

39 — Προαναφερθείσα υπόθεση 151/87, Συλλογή 1988, σ. 2015, σκέψη 3.

III — Επί της υποθέσεως C-87/90

37. Το μοναδικό προδικαστικό ερώτημα που υποβλήθηκε στα πλαίσια της υποθέσεως C-87/90 μπορεί ασφαλώς να επιβοηθήσει το έργο μας μέσω της ενδελεχούς εξετάσεως των περιστατικών της κύριας δίκης. Η Verholen, όπως προανέφερα, εργαζόταν από το 1974 και από την 1η Ιουλίου 1984 συνταξιοδοτήθηκε πρόωρα. Εξακολουθούσε να υπάγεται στο σύστημα αυτό όταν, την 1η Απριλίου 1988, άρχισε να λαμβάνει σύνταξη γήρατος δυνάμει του AOW. Ο a quo δικαστής έκρινε μεν με τη Διάταξη της παραπομπής ότι η προσφεύγουσα ενέπιπτε, κατ' αυτόν, στον κατά το άρθρο 2 της οδηγίας 79/7 ενεργό πληθυσμό, το σημείο όμως αυτό αμφισβήτησε ρητώς η Ολλανδική Κυβέρνηση τόσο με τις γραπτές παρατηρήσεις της όσο και κατά την προφορική διαδικασία. Σύμφωνα με την εν λόγω κυβέρνηση, αποδεχόμενη να λάβει πρόωρη σύνταξη, η Verholen εγκατέλειψε οικειοθελώς την εργασία της και συνεπώς δεν μπορούσε πλέον να θεωρηθεί ως εμπίπτουσα στον ενεργό πληθυσμό.

38. Η άποψη αυτή, διευκρινίζω ευθύς εξαρχής, δεν νομίζω ότι μπορεί να γίνει δεκτή. Υπενθυμίζω ότι, με την απόφαση που εκδώσατε στην υπόθεση Achterberg-te Riele κ.λπ., κρίνατε ότι

« τα πρόσωπα τα οποία εργάζονται κατά τον χρόνο που αποκτούν δικαίωμα για σύνταξη γήρατος ή των οποίων η δραστηριότητα είχε προηγουμένως διακοπεί από έναν από τους άλλους κινδύνους που απαριθμούνται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο α »[40]

39. Υπό την έννοια αυτή, το Δικαστήριο οδηγείται στο ερώτημα του συμβιβαστού, έναντι των άρθρων 4, παράγραφος 1, και 5 της εν λόγω οδηγίας, της *διατηρήσεως* των εννόμων αποτελεσμάτων μιας εθνικής νομοθεσίας που απέκλειε υπό ορισμένες προϋποθέσεις τις έγγαμες γυναίκες από την ασφάλιση.

εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 79/7. Το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο α, προβλέπει ρητά τον κίνδυνο του γήρατος. Κατ' ουσίαν, η Ολλανδική Κυβέρνηση θεωρεί ότι ο μισθωτός ο οποίος επιλέγει το πλεονέκτημα της υπαγωγής του σε σύστημα πρόωρης συνταξιοδοτήσεως δεν εγκαταλείπει τη θέση του λόγω της επελεύσεως του κινδύνου του γήρατος. Δυσκολεύομαι να αντιληφθώ συναφώς για ποιους λόγους η παύση ασκήσεως επαγγελματικής δραστηριότητας στο εξηκοστό πρώτο έτος της ηλικίας δεν συνδέεται με τον κίνδυνο του γήρατος, τη στιγμή κατά την οποία αυτό θα συνέβαινε αν η παύση ελάμβανε χώρα μετά τέσσερα έτη. Εφόσον ένα πρόσωπο εγκαταλείπει την εργασία του για να υπαχθεί στις ευεργερικές διατάξεις της λήψεως παροχής η οποία χορηγείται σε συνάρτηση με το γεγονός ότι *ο ενδιαφερόμενος συμπλήρωσε ορισμένη ηλικία* και, ενδεχομένως, με το ότι εργάσθηκε επί σειρά ετών, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 79/7 όπως αυτό προσδιορίζεται με το άρθρο 2 της οδηγίας. Τα στοιχεία από τα οποία εξαρτάται η χρηματοδότηση του καθεστώτος της πρόωρης συνταξιοδοτήσεως και των λεπτομερειών εφαρμογής του ενδιαφέρουν προφανώς για τον καθορισμό του αν η εν λόγω παροχή εμπίπτει στο άρθρο 119 της Συνθήκης ΕΟΚ ή αν πρέπει να θεωρηθεί ως παροχή κοινωνικής ασφαλίσεως, πλην όμως, για τον καθορισμό του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας 79/7 δεν είναι ληπτέοι υπόψη. Η αποδοχή της απόψεως της Ολλανδικής Κυβερνήσεως θα ισοδυναμούσε σε έλλειψη προστασίας όλων των μισθωτών που συνταξιοδοτούνται πρόωρα. Συνεπώς, νομίζω, όπως έκρινε ο a quo δικαστής, ότι η Verholen εμπίπτει στην έννοια του κατά το άρθρο 2 της οδηγίας ενεργού πληθυσμού.

40. Τόσο ο a quo δικαστής όσο και το Sociale Verzekeringsbank[41] συμφωνούν ως προς τον εισάγοντα δυσμενή διάκριση χαρακτήρα του AOW, όπως αυτός ίσχυε πριν από την 1η Απριλίου 1985. Όπως προανέφερα, μέχρι την ημερομηνία αυτή η έγγαμη γυναίκα, ο σύζυγος της οποίας δεν ήταν ασφαλισμένος, ιδίως λόγω διαμονής του για επαγγελματικούς λόγους σε άλλο κράτος μέλος, ελάμβανε μειωμένη σύνταξη ανάλογα με τις περιόδους μη ασφαλίσεως του συζύγου της. Αντίθετα, οι περίοδοι μη ασφαλίσεως της έγγαμης γυναίκας δεν είχαν επιπτώσεις επί των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων του συζύγου της, δεδομένου ότι ο τελευταίος, εργαζόμενος ή κάτοικος, ήταν ασφαλισμένος αυτοτελώς στον AOW.

41. Επ' ευκαιρία των προτάσεών μου στην υπόθεση Achterberg-te Riele κ.λπ., εξέφρασα ήδη την άποψή μου επί της διατηρήσεως των συνεπειών αυτών σε σχέση με την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως. Όπως ανέφερα τότε, η νομολογία του Δικαστηρίου σας παρέχει ήδη σαφείς υποδείξεις συναφώς. Υπό την έννοια αυτή, στην απόφαση επί της υποθέσεως Dik κ.λπ.[42], κρίνατε ότι

« η οδηγία 79/7 δεν προβλέπει καμία παρέκκλιση από την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως, όπως αυτή ορίζεται στο άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας, με την οποία να μπορούν να παραταθούν τα αποτελέσματα δυσμενούς διακρίσεως προηγουμένων εθνικών διατάξεων.

40 — Προαναφερθείσες υποθέσεις 48/88, 106/88 και 107/88, σκέψη 10· βλ. ανωτέρω σημείο 24.

41 — Σημείο 12 των γραπτών παρατηρήσεών του.

42 — Απόφαση της 8ης Μαρτίου 1988, 80/87 (Συλλογή 1988, σ. 1601).

Επομένως, το κράτος μέλος δεν μπορεί να διατηρήσει μετά τις 23 Δεκεμβρίου 1984 ανισότητες μεταχειρίσεως που οφείλονται στο γεγονός ότι οι απαιτούμενες προϋποθέσεις για τη γένεση του δικαιώματος παροχής υφίστανται πριν από αυτή την ημερομηνία. Το ότι οι ανισότητες αυτές απορρέουν από μεταβατικές διατάξεις δεν αποτελεί γεγονός που να δικαιολογεί διαφορετική εκτίμηση » [43].

Εξάλλου, η απόφαση αυτή επιβεβαιώνει πάγια νομολογία του Δικαστηρίου σας [44].

42. Η Ολλανδική Κυβέρνηση και το Sociale Verzekeringsbank εκτιμούν ότι οι εν λόγω αποφάσεις που αφορούσαν, αφενός, επιδόματα ανεργίας [45], αφετέρου, τα απαιτούμενα αποδεικτικά στοιχεία για τη λήψη μη ανταποδοτικής παροχής [46] δεν μπορούν να ισχύουν σε περίπτωση συστήματος κοινωνικής ασφαλίσεως μέσω κεφαλαιοποιήσεως. Κατ' εμέ, στερείται σημασίας η διάκριση μεταξύ των συστημάτων που αποκαλούνται « συστήματα καλύπτοντα κινδύνους » και συστήματα « βασιζόμενα στην καταβολή εισφορών ». Με την προαναφερθείσα απόφαση στην υπόθεση Dik κ.λπ. το Δικαστήριο αναφέρθηκε στις « απαιτούμενες προϋποθέσεις για τη γένεση του δικαιώματος παροχής » χωρίς καν να διακρίνει μεταξύ των συστημάτων κοινωνικής ασφαλίσεως διανεμητικού χαρακτήρα και εκείνων με κεφαλαιοποίηση. Καμία διάκριση της φύσεως αυτής δεν εμφαίνεται άλλωστε στο κείμενο της οδηγίας.

43. Ασφαλώς, η οδηγία 86/378/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 24ης Ιουλίου 1986, για την εφαρμογή της οδηγίας της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών στα επαγγελματικά συστήματα κοινωνικής ασφαλίσεως [47], ορίζει στο άρθρο 8, παράγραφος 2, ότι δεν αποτελεί εμπόδιο προκειμένου « τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις που συνδέονται με περίοδο υπαγωγής σε επαγγελματικό σύστημα χρονικώς προγενέστερη της αναθεωρήσεως του συστήματος αυτού να εξακολουθούν να διέπονται από τις διατάξεις του συστήματος που ίσχυε κατά την περίοδο εκείνη ». Είναι κατανοητό ότι για τα *επαγγελματικά* συστήματα κοινωνικής ασφαλίσεως, τα οποία βαρύνουν οικονομικά τους εργοδότες, ο κοινοτικός νομοθέτης θέλησε να εφαρμόσει προοδευτικά την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως. Το γεγονός αυτό,πάντως, δεν επηρεάζει την παρούσα περίπτωση, δεδομένου ότι παρεμφερής διάταξη δεν απαντάται στην οδηγία 79/7. Αν ο κοινοτικός νομοθέτης θέλησε να εξασφαλίσει την άμεση εφαρμογή της ίσης μεταχειρίσεως επί των *νομικών* συστημάτων κοινωνικής ασφαλίσεως, η βούλησή του πρέπει να γίνει σεβαστή.

44. Εξάλλου, σε πρόσφατη απόφαση [48] κρίνατε ότι η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως έπρεπε να τύχει άμεσης εφαρμογής [49], ενώ επρόκειτο, όπως και στην παρούσα υπόθεση, για *σύστημα βασιζόμενο στην καταβολή εισφορών*. Εξάλλου, το Δικαστήριο φρόντισε να διευκρινίσει ότι:

« κανένας περιορισμός των αποτελεσμάτων της ερμηνείας αυτής δεν μπορεί να γίνει δεκτός όσον αφορά τη γένεση συνταξιοδοτικού δικαιώματος μετά την έκδοση της παρούσας αποφάσεως » [50].

45. Τη σκοπιμότητα του περιορισμού διαχρονικώς των αποτελεσμάτων της αποφάσεως που θα εκδώσετε στην παρούσα υπόθεση προτίθεμαι να εξετάσω αργότερα. Πάντως, πρέπει να αναγνωριστεί ότι, από την απόφαση του

43 — Σκέψη 9.

44 — Απόφαση της 4ης Δεκεμβρίου 1986 στην υπόθεση 71/85, FNV (Συλλογή 1986, σ. 3855, σκέψεις 21 και 22)· απόφαση της 24ης Μαρτίου 1987 στην υπόθεση 286/85, Mc Dermott και Cotter (Συλλογή 1987, σ. 1453, σκέψεις 18 και 19)· απόφαση της 24ης Ιουνίου 1987 στην υπόθεση 384/85, Borrie Clarke (Συλλογή 1987, σ. 2865, σκέψη 10).

45 — Προαναφερθείσες υποθέσεις 286/85, 71/85 και 80/87.

46 — Προαναφερθείσα υπόθεση 384/85.

47 — ΕΕ L 225, σ. 40.

48 — Απόφαση της 17ης Μαΐου 1990 στην υπόθεση C-262/88, Barber (Συλλογή 1990, σ. I-1889).

49 — Στην πραγματικότητα από τη δημοσίευση της αποφάσεως, δεδομένου ότι το Δικαστήριό σας περιόρισε τις ratione temporis συνέπειες της αποφάσεως, με εξαίρεση τα πρόσωπα που άσκησαν ένδικη προσφυγή ή υπέβαλαν ισοδύναμη διοικητική ένσταση.

50 — Προαναφερθείσα υπόθεση C-262/88, σκέψη 44.

Δικαστηρίου στην υπόθεση Barber, τα πρόσωπα που είχαν υποστεί προηγουμένως δυσμενή διάκριση δικαιούνται συντάξεως, χωρίς να υπολογίζονται πλέον οι παρελθούσες δυσμενείς διακρίσεις, έστω και αν οι εισφορές που κατέβαλαν προηγουμένως δεν ήταν δυνατό να λαμβάνουν υπόψη τη νέα αυτή κατάσταση.

46. Σε αντίθεση προς τα όσα προτείνει το Sociale Verzekeringsbank με τις προτάσεις του, δεν πρόκειται για αναδρομική εφαρμογή της οδηγίας [51]. Πρόκειται απλώς για την εξασφάλιση της άμεσης εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως, γεγονός που προϋποθέτει την άμεση κατάργηση των ανισοτήτων που εξακολουθούν ενδεχομένως να υφίστανται. Θα ισοδυναμούσε με στέρηση της οδηγίας από ένα μεγάλο τμήμα της αποτελεσματικότητάς της αν έπρεπε να θεωρηθεί ότι δεν πρέπει να τύχει πλήρους και ολοκληρωμένης εφαρμογής παρά μόνο έναντι των προσώπων που δεν άρχισαν να διανύουν τις περιόδους εισφορών τους παρά μόνο από τις 23 Δεκεμβρίου 1984.

47. Όπως υπογράμμισε ο γενικός εισαγγελέας Cruz Vilaça με τις προτάσεις του επ' ευκαιρία της υποθέσεως Borrie Clarke

« δεν προβλέπεται καμία παρέκκλιση που να επιτρέπει σε ένα κράτος μέλος να παρατείνει τα αποτελέσματα που δημιουργούν διακρίσεις προγενεστέρων εθνικών διατάξεων και είναι εξίσου αντίθετο προς την οδηγία να διατηρούνται τέτοια αποτελέσματα όπως και να διατηρούνται οι επίμαχες εθνικές διατάξεις » [52].

48. Με τις γραπτές παρατηρήσεις τους, η Ολλανδική Κυβέρνηση και το Sociale Verzekeringsbank επιχειρούν να καταδείξουν ότι οι επίμαχες συνέπειες δεν είναι απόρροια συγκεκριμένης μεταβατικής διατάξεως αλλά της εφαρμογής της αρχής, σύμφωνα με την οποία κάθε κατάσταση του παρελθόντος πρέπει να εκτιμάται υπό το φως του ισχύοντος κατά τον χρόνο εκείνο δικαίου.

49. Συναφώς, ολίγον ενδιαφέρει αν οι αποδιδόμενες συνέπειες είναι απόρροια ή όχι μεταβατικής διατάξεως. Η αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου δεν μπορεί να ποικίλλει ανάλογα με τα νομικά σχήματα του εθνικού δικαίου στη σφαίρα του οποίου συγκεκριμενοποιούνται οι επιταγές του πρώτου. Εξάλλου, μπορεί να αμφισβητηθεί σοβαρά το ότι πρόκειται για εφαρμογή του ισχύοντος δικαίου σε *προγενέστερη* κατάσταση. Από τις 23 Δεκεμβρίου 1984, δηλαδή έκτοτε έως και σήμερα, οι γυναίκες έχουν το δικαίωμα να λαμβάνουν σύνταξη, ο υπολογισμός της οποίας δεν γίνεται λαμβάνοντας υπόψη τις εισάγουσες δυσμενή διάκριση διατάξεις. Η *παρελθούσα* κατάσταση είναι εκείνη των συντάξεων που καταβλήθηκαν *πριν* από τις 23 Δεκεμβρίου 1984 και για τις οποίες οι δικαιούχοι δεν μπορούν να αξιώσουν την καταβολή των μη εισπραχθέντων λόγω διακρίσεως ποσών, επειδή τότε η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως δεν ίσχυε ακόμη.

50. Τέλος, η Ολλανδική Κυβέρνηση ισχυρίζεται ότι, κατά τον υπολογισμό των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων που κτήθηκαν στην αλλοδαπή από τους εγγάμους άνδρες που εργάσθηκαν εκεί, λαμβάνεται κατά κανόνα υπόψη σύζυγος ή συντηρούμενο πρόσωπο για τους σκοπούς της προσαυξήσεως της συντάξεως. Το επιχείρημα αυτό δεν μπορεί να γίνει δεκτό. Αφενός, ορισμένες νομοθεσίες προβλέπουν ότι οι έγγαμοι άνδρες και γυναίκες αποκτούν ο καθένας χωριστά *αυτοτελή* δικαιώματα συντάξεως γήρατος. Αφετέρου, όπως προκύπτει από πρόσφατες αποφάσεις του Δικαστηρίου σας, η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως που καθιερώνει η οδηγία 79/7 πρέπει να εφαρμόζεται αμέσως και στο ακέραιο, μετά την έναρξη ισχύος της οδηγίας, « έστω και αν

51 — Σημείο 26.

52 — Προαναφερθείσα υπόθεση 384/85, Συλλογή 1987, σ. 2872, σημείο 30.

τούτο μπορεί να συνεπάγεται σε ορισμένες περιπτώσεις διπλή καταβολή » [53] των παροχών ή « αντίκειται στην απαγόρευση του αδικαιολόγητου πλουτισμού, την οποία προβλέπει το εθνικό δίκαιο » [54].

51. Απομένει να εξεταστεί η σκοπιμότητα που εμφανίζει για το Δικαστήριό σας ο διαχρονικός περιορισμός των συνεπειών από την απόφανση επί του συγκεκριμένου σημείου. Πράγματι, στα θέματα της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών, το Δικαστήριο ασχολήθηκε με το διαχρονικό ζήτημα δις [55]. Πάντως, νομίζω ότι οι επιτακτικές ανάγκες της ασφαλείας δικαίου που αποτέλεσαν οδηγό των δύο αυτών αποφάσεων δεν ενέχουν στην προκειμένη περίπτωση την ίδια βαρύτητα. Στην υπόθεση Defrenne II, το Δικαστήριο αναγνώρισε για πρώτη φορά το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 119 της Συνθήκης ΕΟΚ, ενώ κατά περίεργο τρόπο η σχετική διάταξη δεν είχε μέχρι τότε αναφερθεί. Με την απόφαση στην υπόθεση Barber, το Δικαστήριο έκρινε ότι συντρέχει περίπτωση δυσμενούς διακρίσεως όταν

« άνδρας, ο οποίος απολύεται για οικονομικούς λόγους, δικαιούται συντάξεως, η οποία όμως του καταβάλλεται στην κανονική ηλικία συνταξιοδοτήσεως, ενώ η γυναίκα που τελεί υπό τις ίδιες συνθήκες δικαιούται άμεση σύνταξη λόγω συμπληρώσεως συνταξίμου χρόνου υπηρεσίας και τούτο λόγω της εφαρμογής μιας προϋποθέσεως ως προς την ηλικία η οποία διαφέρει αναλόγως του φύλου » [56],

ενώ, σε προγενέστερη απόφαση στην υπόθεση Burton [57], θεώρησε ως δικαιολογημένη τη διαφορά μεταξύ των προϋποθέσεων ηλικίας που απαιτούνται για τους άνδρες και γυναίκες σε περίπτωση εθελουσίας αποχωρήσεως από την υπηρεσία. Στις προαναφερθείσες υποθέσεις Defrenne II και Barber, οι κοινωνικοί εταίροι και οι εθνικοί νομοθέτες δεν μπορούσαν συνεπώς να προηγηθούν της νομολογίας του Δικαστηρίου σας.

52. Η κατάσταση στη συγκεκριμένη περίπτωση διαφέρει ριζικά. Μετά την απόφαση της 23ης Σεπτεμβρίου 1982 στην υπόθεση Koks, ήτοι πριν από την έναρξη ισχύος της οδηγίας 79/7, η Ολλανδική Κυβέρνηση έχει επίγνωση της καταστάσεως από την εφαρμογή του AOW έναντι των επιταγών της κοινοτικής αυτής πράξεως. Πράγματι, στην εν λόγω υπόθεση, η Επιτροπή είχε υποστηρίξει ότι « η ολλανδική κανονιστική ρύθμιση, κατά την οποία οι έγγαμες γυναίκες, εκτός εξαιρέσεων, δεν ασφαλίζονται, δυνάμει ιδίως του AOW, παρά μόνο όταν ο σύζυγός τους είναι ασφαλισμένος δυνάμει του ιδίου αυτού νόμου, αντίκειται προς την εν λόγω οδηγία και πρέπει να τροποποιηθεί εντός προθεσμίας, η οποία λήγει στις 22 Δεκεμβρίου 1984, εφόσον η κοινοποίηση της οδηγίας έγινε στις 22 Δεκεμβρίου 1978 » [58]. Εξάλλου, με την απόφαση στην υπόθεση Koks υπογραμμίσατε τη σημασία της εν λόγω οδηγίας, διευκρινίζοντας ότι:

« *Εκτός από την οδηγία 79/7* (...), η οποία τάσσει στα κράτη μέλη προθεσμία έξι ετών για να θέσουν σε ισχύ τις αναγκαίες διατάξεις, δεν υφίσταται κανόνας του κοινοτικού δικαίου, ο οποίος να απαγορεύει στα κράτη μέλη να εξαρτούν το δικαίωμα του ενός των συζύγων να απολαύει των αγαθών ενός συστήματος κοινωνικών ασφαλίσεων από την υπαγωγή του άλλου συζύγου στο ίδιο σύστημα » [59].

53. Ασφαλώς, δεν μπορεί κανείς να αγνοήσει τη σημασία των δυσχερειών που περιέγραψε η Ολλανδική Κυβέρνηση ως απόρροια των οικονομικών επιπτώσεων στις οποίες αναφέρθηκε

53 — Απόφαση της 13ης Μαρτίου 1991 στην υπόθεση 377/89, Cotter και McDermott (Συλλογή 1991, σ. I-1155, σκέψη 22).

54 — Όπ.π. σκέψη 27.

55 — Απόφαση της 8ης Απριλίου 1976 στην υπόθεση 43/75, Defrenne II (Rec. 1976, σ. 455)· προαναφερθείσα υπόθεση C-262/88.

56 — Προαναφερθείσα υπόθεση C-262/88, σκέψη 35.

57 — Απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 1982, 19/81 (Συλλογή 1982, σ. 555).

58 — Προαναφερθείσα υπόθεση 275/81, πραγματικά περιστατικά της αποφάσεως, Συλλογή 1982, σ. 3019.

59 — Προαναφερθείσα υπόθεση 275/81, σκέψη 11, η υπογράμμιση δική μας.

κατά την προφορική διαδικασία. Πάντως, ανάγκη είναι να διαπιστωθεί ότι η άρνηση της εν λόγω Κυβερνήσεως να αναγνωρίσει υπέρ των ενδιαφερομένων γυναικών το άμεσο αποτέλεσμα της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως δεν μπορεί να θεωρηθεί ως απόρροια της αγνοίας των ατελειών που χαρακτήριζαν τον AOW σε σχέση με την εν λόγω αρχή. Καλώ, λοιπόν, το Δικαστήριό σας να μην κάνει χρήση της δυνατότητας που του παρέχεται να περιορίσει ratione temporis τις συνέπειες από την απόφασή του.

54. Προτείνω, συμπερασματικώς, να αποφανθείτε ως εξής:

1) στην υπόθεση C-88/90

α) ο εθνικός δικαστής που είναι επιφορτισμένος με την εφαρμογή, στο πλαίσιο της αρμοδιότητάς του, των διατάξεων του κοινοτικού δικαίου έχει την υποχρέωση να εξασφαλίζει την πλήρη αποτελεσματικότητα των κανόνων αυτών, αποκλείοντας αυτεπαγγέλτως την εφαρμογή κάθε εθνικής διατάξεως ασυμβίβαστης προς κοινοτικό κανόνα έχοντα απευθείας εφαρμογή· επίσης, οφείλει να ερμηνεύει αυτεπαγγέλτως, στο μέτρο του δυνατού, τις διατάξεις του εθνικού δικαίου υπό το φως του γράμματος και του σκοπού της διατάξεως του κοινοτικού δικαίου, ακόμη και όταν η διάταξη αυτή δεν έχει απευθείας εφαρμογή·

β) ο εθνικός δικαστής δεν μπορεί να εκτιμά το σύμφωνο του εθνικού του δικαίου προς κοινοτικό κανόνα, όταν πρόκειται για ιδιώτη ο οποίος δεν εμπίπτει στο προσωπικό πεδίο εφαρμογής του εν λόγω κανόνα·

γ) το άρθρο 2 της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 1978, περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως, έχει την έννοια ότι ορίζει μόνο τα πρόσωπα τα οποία μπορούν να επικαλούνται τις διατάξεις της οδηγίας·

2) στην υπόθεση C-89/90

α) τα πρόσωπα τα οποία προσφεύγουν στη δικαιοσύνη, κατά τους εσωτερικούς δικονομικούς κανόνες, επικαλούμενα τα δικαιώματά τους επί παροχών, από τις παρατιθέμενες στο άρθρο 3, παράγραφοι 1 και 2, της προαναφερθείσας οδηγίας, μπορούν να επικαλούνται τις διατάξεις της οδηγίας αυτής και, ιδίως, το άρθρο 4, παράγραφος 1·

β) πάντως οι ανωτέρω διατάξεις της οδηγίας ισχύουν μόνο για τους δικαιούχους των προβλεπομένων στο άρθρο 3, παράγραφοι 1 και 2, παροχών οι οποίοι περιλαμβάνονται μεταξύ των αναφερομένων στο άρθρο 2·

γ) προς τούτο, εναπόκειται στον εθνικό δικαστή να αποφαίνεται, κατά το εθνικό δίκαιο, ποιοι είναι οι δικαιούχοι στο πλαίσιο συστήματος συντάξεως γήρατος, όπως το σύστημα που θεσπίζει ο Algemene Ouderdomswet·

3) στην υπόθεση C-87/90

η προαναφερθείσα οδηγία έχει την έννοια ότι δεν επιτρέπει στα κράτη μέλη να διατηρούν, επί οποιαδήποτε περίοδο, άνιση μεταχείριση όσον αφορά τις προϋποθέσεις κτήσεως δικαιωμάτων επί συντάξεως γήρατος, όταν οι σχετικές παροχές έχουν καταβληθεί ή πρόκειται να καταβληθούν με γνώμονα την 23η Δεκεμβρίου 1984.